

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλό-
πουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσυμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Bœhm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἔκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορα-
κόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης. — Θεμ. Τσάτσος
ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)

Καθηγητοῦ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας

(Συνέχεια ἐκ τοῦ 2ου τεύχους τοῦ ἔτους Δ')

§ 24.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως τούτων δύναται τις νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὴν γνώμην τοῦ Ἰουστίνου περὶ τοῦ προσκαιροῦ θανάτου, περὶ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος· διότι ἀφ' οὗ ὁ φυσικὸς θάνατος εἶναι κοινὸς τοῖς πᾶσι καὶ ὑπᾶτι τῆς φύσεως ἀνάγκη κατ' αὐτόν, ὡς εἶδομεν, πρέπει κατ' ἀκολουθίαν νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ὁ Ἰουστίνος ἀπεδέχετο, ἢ ὅτι τὸ σῶμα ἐπλάσθη ἀπ' ἀρχῆς θνητόν, ἢ ὅτι προσωρισμένον τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀθανασίαν, ὑπέπεσεν ἕστερον εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν φθοράν. Ἄλλ' εἰς τὴν πρώτην ὑπόθεσιν ἀντίκειται οὐ μόνον τὸ ἀπίθανον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου ἢ ἀπορρίψεως τῆς περὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου ἀπλῆς διδασκαλίας τῶν Γραφῶν ἢ ἀλληγορικῆς καὶ ἐσφαλμένης αὐτῶν κατανοήσεως ἀλλὰ καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἄλλην διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου· διότι γνωρίζομεν ὅτι πολλάκις ἐδίδαξεν: ὅτι αἱ λογικαὶ φύσεις, ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι ἦσαν θεόθεν προσωρισμένοι εἰς τὴν ἀθανασίαν· ὅτι δὲ καὶ τὸ σῶμα ὑπήγετο εἰς αὐτὴν μηνύει ἡ δόξα αὐτοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐν ἀναφορᾷ οὐχὶ πρὸς τὰς ψυχὰς ἀλλὰ πρὸς τὰ σώματα.¹⁾ Οὐ μὴν ἀλλὰ σαφέστατα διδάσκουσι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὄλος πρὸς ἀθανασίαν δημιουργηθεὶς τὸ πρῶτον, ἕστερον ἀπώλεσε ταύτην, τὰ ἐν 1 Ἀπολ. κ. 13 «καὶ ὑπὲρ τοῦ πάλιν ἐν ἀφθαρσίᾳ γενέσθαι διὰ πίστιν τὴν ἐν αὐτῷ αἰτήσεις πέμποντες» ἐνθα ἡ ἀφθαρσία, ἧς ἡ ἀνάκτησις ἐπιδιώκεται, δὲν εἶναι βεβαίως ἄλλη ἢ ἡ πρὸ τῆς πτώσεως.²⁾ Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ δόξα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἦν ἤδη ἀπ' ἀρχῆς θνητὸς τῷ σώματι, δὲν δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸν Ἰουστίνον ὑπολείπεται ὡς ἀντιπροσωπεύουσα τὴν περὶ τούτου πίστιν αὐτοῦ ἢ ἑτέρα τῶν δύο ὑποθέσεων: ἢ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τὴν

ἀπειθείαν τῶν πρωτοπλάστων ἐπέκλυε τῷ φυσικῷ θανάτῳ, ἢ ὅτι τὰ ἁμαρτήματα ἐκάστον τῶν ἐπὶ μέρος ἀνθρώπων εἶναι ἡ αἰτία τοῦ θανάτου αὐτῶν.¹) Εἴτε ταύτην εἴτε ἐκείνην ἀποδεχθῆ τις ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὴν περὶ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ἔννοιαν ὁ Ἰουστίνος ἐξεδέχετο ὡς ἄνω ἀνέπτυξα. Καὶ ἂν μὲν ἀποδεχθῆ ἐκείνην τότε ἀμέσως γίνεται κατὰδηλὸς ἡ αἰτιώδης σχέσις μεταξὺ τῆς πράξεως τῶν πρωτοπλάστων καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀπογόνων, ἂν δὲ ταύτην τότε εἶναι ἀναγκαία ἡ προϋπόθεσις ὅτι κατὰ τὸν Ἰουστίνον ἀδύνατον τῷ ἀνθρώπῳ τὸ μὴ ἁμαρτάνειν καὶ κατ' ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν πᾶσι κοινὸς καὶ ἀναπόφευκτος ὁ θάνατος. Ἄν δὲ τὴν καθολικὴν ταύτην πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ῥοπὴν ἀνάγκη τις (ὡς ἐπὶ αἰτίαν) εἰς τὴν πτώσιν τῶν πρωτοπλάστων καὶ τὴν ἐντεῦθεν διαφθορὰν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τότε ἀνάγκη ἢ ἄλλοθεν νὰ ἐρμηνεύσῃ: πῶς συμβαίνει, ὥστε κατὰ τὸν Ἰουστίνον οὐδεὶς ἀπήλλακται καὶ ἐλεύθερος ὑπάρχει ἁμαρτίας (διότι τὰ συνήθως λεγόμενα περὶ κακοῦ παραδείγματος καὶ μιμήσεως δὲν εἶναι ἐρμηνεία) ἢ νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἁμαρτίας ἦν ἐξ ἀρχῆς ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Ἄλλὰ τίς θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ὁ Ἰουστίνος ἐσκέφθη τι τοιοῦτον, ὁ ἐπανειλημμένως ἐξαγγέλλον ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἠμάρτησαν, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ μὴ ἁμάρτωσι;

§ 25.

Διὰ τοὺς ἄνω λόγους φρονῶ ὅτι ἡ ἁμαρτωλὸς γένεσις (vitium originis) δὲν ὑπῆρξεν ἀλλοτριὰ τῆς διανοίας τοῦ Ἰουστίνου καὶ μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην δύναται κατ' ἐμὴν γνώμην νὰ νοηθῆ τὸ ἐν 1 Ἀπ. κ. 23. «Ἰησοῦς Χριστός, μόνος ἰδίως υἱὸς τῷ Θεῷ γεννηταί . . . καὶ τῇ βουλῇ αὐτοῦ γενόμενος ἄνθρωπος ταῦτα ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἐκ' ἀλλαγῆ καὶ ἐπαναγωγῆ τοῦ ἀνθρωπείου γένους. Ὡς τὸ ἄνω μνημονευθὲν (1 Ἀπ. κ. 13): πάλιν ἐν ἀφθαρσία γενέσθαι οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ ἐπαναγωγή δεικνύει κατάστασιν προτέραν καὶ κρείσσονα, ἣτις ἐπιποθεῖται· ἐπειδὴ δ' ὅμως ἐπαναγωγή τοῦ ἀνθρωπείου γένους δὲν δύναται νὰ ληφθῆ ὡς σημαίνουσα: ἐπάνοδον τῶν ἐπὶ μέρος ἀνθρώπων, εἰς τὴν χρηστότητα καὶ ἀθωότητα τῆς νηπιακῆς ἡλικίας, τότε νοητέα δι' αὐτῆς: ἢ τοῦ ὅλου ἀνθρωπείου γένους ἀποκατάστασις εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν, οἷα παρεδόθη ὅτι ὑπῆρξε πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ· ὅθεν τὰ περὶ τῆς ἐπηρείας τῶν φάυλων ἡθῶν καὶ τῆς κακῆς ἀνατροφῆς ἢ συνηθείας ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου λεγόμενα δὲν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὡς δηλοῦντα τοὺς πρώτους καὶ μόνους παράγοντας τῆς ἁμαρτίας ἀλλὰ κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον οἶοι εἶναι τῷ πνεύματι προσφέροντα! ταῦτα δὲ φρονῶν ὁ Ἰουστίνος οὐδαμῶς²) ἐμείον τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος τῆς ἐλευθερίας, ἧς θεομὸς ὑπῆρξε συνήγορος κατὰ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑνωστικῶν, οἵτινες ἔθνον τῇ Μοίρᾳ. Διότι ἡ ἁμαρτωλὸς γένεσις δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐλευ-

E. P. K. S. 2006
IOANNINA 2006

θερίαν ἐπιβλαβεστέρα ἢ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι (οἱ κακοὶ δαίμονες) οἵτινες σύμμαχον λαβόντες τὴν ἐν ἐκάστῳ κακὴν ἐπιθυμίαν κατεσκέδασαν ψεύδη καὶ πλάνας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως οὕτω ἔχουσιν ὑποχείριον καὶ δουλεῦον ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος·¹⁾ διότι κατὰ τὸν Ἰουστίνον οὐδὲ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἀδάμ γεννῶνται ὅλως ἀσθενεῖς καὶ ἀοπλοὶ ἀλλ' εἶναι ἱκανῶς ὀπλισμένοι τῷ σπερματικῷ λόγῳ ὥστε νᾶμύνιωνται καὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν ἐχθρόν. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι πολλοὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἑθνικῶν μετὰ λόγου βιώσαντες, καίπερ ἄθεοι νομιζόμενοι, ὅμως Χριστιανοὶ ὑπάκουσιν.²⁾ Ἀναπολογήτους δὲ θεωρεῖ ἐκείνους οἵτινες ἀμελήσαντες τοῦ λόγου οὔτε τῶν ἐπιθυμιῶν ἐκράτησαν οὔτε τὰ δίκτυα καὶ τὰ δολώματα τοῦ διαβόλου διέφυγον, ἀλλὰ δοῦλοι ἀμφοτέρων ἐγένοντο.³⁾ Πρὸς κατάργησιν καὶ πτώσιν τῆς ὀσημέραι χαλεπωτέρας ἀποβαινούσης δυναστείας τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ Διαβόλου καὶ ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀρᾶς καὶ τοῦ αἰωνίου θανάτου ἐσαρκώθη ὁ Θεῖος Λόγος.⁴⁾ Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, ἡμεῖς δὲ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ἡμέτερον θέμα τὸ περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου.

§ 26.

Ἄν ἐν οἷς ἄνω διελάβομεν, διευτυπώθη ἡ ἀληθὴς τοῦ Ἰουστίνου περὶ τοῦ ζητήματος δόξα, καὶ περὶ τούτου οὐδαμῶς ἀμφιβάλλω, τότε πᾶν ὅ,τι κατὰ τὸν βίον ἡμῶν ἐλευθέρως ἢ βουλευόμεθα ἢ πράττομεν, τοῦτο προέρχεται ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἑτέρας φύσεως ἡμῶν· τὰ ἀπὸ τῆς πρώτης καὶ κρείσσονος εἶναι τὰ καλούμενα ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου : ἀγαθὰ, καλὰ, σπουδαῖα, δίκαια, ἐνάρετα, εὐσεβῆ, ὅσια, εὐσέβεια, ἀρετὴ, δικαιοσύνη, δικαιοπραξία, εὐσεβεῖν, κατορθοῦν κ.ἄ. τὰ δὲ ἀπὸ τῆς ὑστέρως ἐγγενομένης καὶ χείρονος εἶναι : τὰ φαῦλα, κακά, αἰσχροτά, ἀδίκαια, ἀσεβῆ, ἀνόσια, ἁμαρτωλά, πονηρά, πονηρία, ἁμαρτία, ἀδικία, ἀσέβεια, ἀσεβεῖν, ἁμαρτάνειν, πονηρεῦσθαι, σφάλλεσθαι κ.τ.λ.¹⁾ Πάντα δέ, ὡς ἄνω ἐροήθη (§ 16), οὐχὶ δόξη ἢ ἔθει οὐδὲ μόνον παράτισι καὶ προσκαίρωσ, ἀλλὰ πάντοτε καὶ πανταχοῦ καὶ φύσει εἶναι ὅ,τι νομίζονται ὅτι εἶναι καὶ διὰ τοῦτο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν θύραθεν νομοθετῶν, τῶν ὀρθῶς τῷ λόγῳ χρησαμένων προεγράφησαν²⁾ τίνα τὰ πρακτέα καὶ τίνα τὰ φευκτέα, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ παραδεδομένα εὑρίηται ἐν τῷ Μωσαϊκῷ νόμῳ.³⁾ Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ νέος νόμος τοῦ Χριστοῦ οὐδὲν ἄλλο περιέχει εἰμὴ τὸν πυρῆνα τοῦ ἀρχαίου νόμου, ἀπηλλαγμένον μόνον τῶν τυπικῶν περὶ λατρείας παραγγελμάτων καὶ οὕτω προσαρμοζόμενον παντὶ γένει ἀνθρώπων.⁴⁾ Ὡς δὲ ὁ νέος νόμος ὑπερτερεῖ τοῦ ἀρχαίου οὐχὶ κατὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ γένους, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀπλότητα καὶ καθολικότητα καὶ τὸ αἰώνιον κῦρος, ὁμοίως καὶ ὁ νόμος τῆς φύσεως ὑπολείπεται τοῦ Θεοῦ νόμου κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, καθ' ὅσον οἱ τῆς συνειδήσεως ἔλεγχοι καὶ παραινέσεις ἐπι-

σκοτίζονται ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ πονηρῶν ὁρμῶν, τοῦθ' ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐν τῷ Θεῷ νόμῳ.⁵⁾ Ἡ σχέσις αὕτη τοῦ φυσικοῦ νόμου πρὸς τὸν γραπτὸν νόμον συνάδει καθόλου πρὸς τὴν ἄλλην τοῦ φιλοσόφου διδασκαλίαν, καθ' ἣν καὶ τῶν δύο τούτων νόμων πηγὴ καὶ νομοθέτης εἶναι ὁ Θεῖος Λόγος, ὅστις ὑπάρχει καὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου πατὴρ καὶ τῆς Νέας Διαθήκης ποιητής. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τοῦτο συνάγεται, ὅτι οἱ πρὸ Χριστοῦ κατὰ τὸν φυσικὸν ἢ κατὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον βιώσαντες εἶναι ὁμοίως εὐσεβεῖς καὶ δίκαιοι καὶ εὐάρεστοι τῷ Θεῷ ὡς καὶ οἱ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τηρήσαντες.⁶⁾

§ 27.

Ὁ Ἰουστίνος δὲν ἀπτεται τοῦ ζητήματος: πότερον τὸ ἀγαθὸν ἐπιζητεῖται καὶ ποθεῖται διότι οὕτω ἔδοξε τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ, ἢ διὰ τὸ εἶναι τοῦτο οἰκοθὲν ἐφρετὸν καὶ ζηλωτὸν διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ἠθέλησε καὶ ἐκέλευσε τὴν ἐπιδίωξιν αὐτοῦ. Ὅμοίως ἀλλοτρία τοῦ φιλοσόφου εἶναι ἢ μεταξὺ εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης, δὲν λέγω, διάκρισις, ἀλλὰ διάζευξις, μὴ εἰδότος ὁσιότητα, κεχωρισμένην τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀδυνατοῦντος νὰ νοήσῃ τὴν δικαιοσύνην ἄνευ ὁσιότητος· καὶ δὴ ἀληθῆς δικαιοσύνη κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἡ μίμησις τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγιότητος, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῶν ἄλλων τελειότητων, τῶν ἐνυπαρχουσῶν τῷ Θεῷ:¹⁾ ὅθεν οὐδὲ αἱ λέξεις δικαιοσύνη καὶ εὐσέβεια σαφῶς ὑπ' αὐτοῦ διαστέλλονται, ἀλλὰ συχνὰ ἀντιμεταλαμβάνονται.²⁾ Τῆς ἀληθοῦς δικαιοσύνης ἴδιον εἶναι μάλιστα, οὐχ ἡσσον τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἢ τῶν ἐνθυμημάτων ἀγνότης καὶ ἡ χρηστότης τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Ἰουστίνον, μὴ ὑποτιμῶντα τὰ ἔργα μηδὲ στέργοντα³⁾ μόνον εἰς τὴν χρηστὴν προαίρεσιν, ἀλλὰ φρονοῦντα ὅτι τὰ ἔξωτερικὰ ἔργα οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν⁴⁾ ἂν μὴ ἐξορμῶσιν ἀπὸ ἀγαθῶν βουλευμάτων.⁵⁾ Συμφωνεῖ τούτοις καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ γνώμη, ὅτι πάσης δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας τὸ σύνολον καὶ κεφάλαιον⁶⁾ εἶναι, κατὰ τὸ ῥῆμα τοῦ Κυρίου, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον.⁷⁾ Διὰ οὖν τῆς πάσης δικαιοσύνης τετμημένης, πρὸς τε Θεὸν καὶ ἀνθρώπους, ὅστις, φησὶν ὁ λόγος, «ἀγαπᾷ Κύριον τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν, δίκαιος ἀληθῶς ἂν εἴη» (Διαλ. κ. 93). Ἡ δὲ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι κατὰ τὸν Ἰουστίνον ἢ εὐσέβεια καταδεικνυται καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐξ ὧν ἐν τῷ χωρίῳ ἐπάγεται πρὸς ἐρμηνείαν τῶν λόγων τοῦ Κυρίου: ὁ γάρ, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος ἀγαπῶν τὸν Θεὸν πλήρης θεοσεβοῦς γνώμης ὑπάρχων οὐδένα ἄλλον τιμήσει Θεόν, καὶ ἄγγελον (τ. ε. Χριστόν) ἐκεῖνον ἂν τιμήσετε Θεοῦ βουλομένου, τὸν ἀγαπώμενον ὑπ' αὐτοῦ» αὕτη δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ εἰλικρινὴς καὶ ἀγία λατρεία εἶναι εὐσέβεια⁸⁾ ἢ δὲ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἀπόρροια τῆς πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπης, εἶναι κατὰ τὸν φιλόσοφον ἢ φιλανθρωπία καὶ ἀγαθοεργία πρὸς τὰς ὁμοιοπαθεῖς ἡμῖν καὶ λογικὰς φύσεις τ. ἐ. πρὸς τοὺς ἀν-

θρώπους καὶ δὴ πρὸς πάντα ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ γένους.¹⁰⁾ "Οἴθεν φιλητέοι οὐ μόνον οἱ πολῖται καὶ φίλοι ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι καὶ ἐχθροί.¹¹⁾ ὅπερ πράττουσιν οἱ Χριστιανοί, εὐχόμενοι καὶ ὑπὲρ τῶν διωκτῶν αὐτῶν καὶ ἐχθρῶν."¹¹⁾

§ 28.

Ὁ Ἰουστίνος δὲν ἐπραγματεύθη μετ' ἐπιστάσεως περὶ τῶν μερῶν τῆς δικαιοσύνης, ἢ περὶ τῶν διαφόρων ἀρετῶν. Παραθέσεις καὶ ἀπαριθμήσεις τοιαῦται εὐσέβεια, δικαιοσύνη, φιλανθρωπία, πίστις, ἐλπίς, ἢ καρτερία, ἐγκράτεια, σωφροσύνη,²⁾ ἢ καὶ ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ: δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταί,³⁾ ἢ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ φιλανθρωπία καὶ ὅσα οἰκεῖα τῷ Θεῷ ἐστὶ,⁴⁾ ἢ καὶ αἱ κακίαι: μοιχεία πορνεία, ἀνδροφονία καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα,⁵⁾ φιλοζωηματαία, φιλοδοξία, φιληδονία⁶⁾ (Διαλ. κ. 82), τοιαῦτα, λέγω, ἀπαριθμήσεις φαίνονται μᾶλλον τυχαίως ἢ σκοπίμως γινόμενα. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τῶν ἄλλων, εἴτε αὐταὶ ἐν στενοτέρῳ ἐννοία πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν, ἐγένετο ἄνω λόγος (§ 14), ἐνταῦθα δὲ διαλάβω διὰ βραχείων περὶ τῆς φιλανθρωπίας καὶ σωφροσύνης. Καὶ ἡ μὲν πρώτη δὲν εἶναι διάφορος, ὅπου ὁ λόγος περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ὅπως οὔτε ἡ εὐσέβεια ἢ φιλοθεία διαφέρει τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης (Διαλ. κ. 118), ἡ δὲ σωφροσύνη ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτῆς σημασίᾳ ἐνταῦθα λαμβανομένη καὶ πρὸς τὴν ἀκολασίαν ἀντιτιθεμένη⁷⁾ καὶ μὴ διαφέρουσα πολὺ τῆς ἐγκρατείας σημαίνει τὴν χρηστότητα⁸⁾ τῶν ἡθῶν.⁹⁾

Ἡ ἀρετὴ αὕτη εἶναι κατὰ τὸν φιλόσοφον ἐπιφανεστάτη καὶ ἀληθῶς χριστιανική, δι' ἧς οἱ Χριστιανοὶ ἀπέχονται οὐ μόνον τῆς πολυγαμίας, τῆς μοιχείας καὶ πάσης ἄλλης αἰσχροτήτος¹⁰⁾ ἀλλὰ καὶ ἐκουσίως κρατοῦσι τούτων, ἃ ἥκιστα εἶναι φαῦλα καθ' ἑαυτά, ἢ τὴν παρθενίαν ἀσκοῦντες¹¹⁾ ἢ ἐνὶ γάμῳ ἀρχούμενοι καὶ τούτῳ πρὸς κηῖσιν καὶ ἀνατροφὴν τέκνων.¹²⁾ Ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων δευτερογαμία, καίτοι δὲν ἐπιδοκιμάζει ταύτην ὁ Ἰουστίνος, ὅμως δὲν εἶναι ἀπηγορευμένη οὔτε λογίζεται ὡς ἁμαρτία. Ἀλλ' ὅμως αἱ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον νόμον ἐπιτροπέμεναι εἰς ἄλλους διαγαμίαι, αἱ μετὰ τὴν διάζευξιν, ζῶντος ἔτι τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων, συναπτόμεναι,¹³⁾ ἀπαγορεύονται εἰς τοὺς Χριστιανούς συμφώνως τῇ γνώμῃ τοῦ Χριστοῦ. Μικρὰν ἔχει σημασίαν παρ' αὐτῷ ὁ ἐκούσιος εὐνουχισμὸς. Πρέπει δὲ νὰ ἐξαρθῇ ἡ γνώμη τοῦ μάρτυρος περὶ τοῦ ἐκουσίου θανάτου.¹⁴⁾ Εἰς τὴν ἐπιπολῆς διαπραγματεύσειν τοῦ θέματος τούτου εὐκαιρίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ θαυμασμὸς τῶν Ἑθνικῶν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ αὐτοὶ μὲν ἑαυτοῖς οὐδεμίαν προσφέρουσι βίαν, ἐρωτώμενοι δ' ὅμως περὶ τῆς πίστεως αὐτῶν ἀδεῶς ὁμολογοῦσιν ἑαυτοὺς Χριστιανούς καὶ προθύμως οπεύδουσι πρὸς τὸν θάνατον ἀπαντῶν εἰς ταῦτα ὁ Ἀπολόγητὸς βεβαιοῦται, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ θὰ ἐπραττον παρὰ τὴν θείαν βουλήν

εἰ ἐβίαζον καὶ ἀπέκτεινον ἑαυτούς· διότι κατὰ τὴν θείαν βουλήν ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη εἰκῇ, ἀλλ' ὅπως οἱ ἄνθρωποι προσομοιωῦνται τῷ Θεῷ κατὰ τὴν ἀρετὴν· ἡ θεία δὲ αὕτη βουλή θὰ ἐματαιούτο ἀπὸ γε τῶν Χριστιανῶν ἂν οὗτοι ἐκουσίως ἐβίασαν ἑαυτοὺς ἐπάγοντες.¹⁵⁾ Ἀλλὰ δὲν συνάγεται ἐντεῦθεν, λέγει, ὅτι ἀνακολούθως ἑαυτοὺς πράττουσιν, ὅσοι ἐρωτώμενοι δὲν ἀρνοῦνται, ὅτι εἶναι Χριστιανοί, πράττουσι δὲ οὕτω οἱ Χριστιανοί πρῶτον διότι οὐδὲν κακὸν ἑαυτοὺς συνοίδασι, δεύτερον διότι ἀσεβὲς ἠγοῦνται, ἐν ᾧ γνωρίζουσιν ὅτι εὐάρεστον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ παρησιᾶ πᾶσι λέγειν τὴν ἀλήθειαν, νὰ μὴ ἐμμένωσιν ἐν τούτῳ, καὶ τέλος διότι σπουδάζουσι ν' ἀπαλλάξωσι καὶ αὐτοὺς ἐκ τῶν ἰδίων κατηγορῶν καὶ συκοφάντας ψευδοῦς καὶ ἀδίκου γνώμης καὶ προλήψεως.¹⁶⁾ Πρὸς ταῦτα δὲ συμφωνοῦσι καὶ ὅσα λέγει περὶ τοῦ μαρτυρίου, ὅτι οἱ Χριστιανοί δὲν φονεύουσι μὲν ἑαυτοὺς βίαια,¹⁷⁾ ἀλλ' ἐρωτώμενοι παρ' ἄλλων δὲν ἀπαρνοῦνται τὸν Χριστὸν διὰ τὸ τὰ κάλλιστα ἑαυτοὺς συνειδέναί,¹⁸⁾ διὰ τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας,¹⁹⁾ διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ.²⁰⁾

§ 29.

Ὑπολείπεται ὅπως διὰ βραχέων ἐνταῦθα διασαφήσω δύο ζητήματα οὐχ ἡτιον ἠθικὰ ἢ θρησκευτικά, τὸ μὲν, ἵνα οὕτως εἶπω, ἀρνητικόν, τὸ δὲ ἄλλο θετικόν. Τί φρονεῖ δηλ. ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας ἀρωγῆς πρὸς ἐπίδοσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ εὐδαιμονίαν· τὴν μεταμέλειαν δηλοῖ διὰ τῶν λέξεων μετάνοια, μετανοεῖν, ἔστι' ὅτε μεταγινώσκειν,¹⁾ οὐδέποτε δὲ μεταμέλεσθαι· τοῦτο δὲν διέλαθε τοὺς ἀρεσκομένους νὰ δέχωνται τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰουστίνου ὑπόθεσιν τῆς διανοίας μᾶλλον ἢ τῆς καρδίας. Ταλαίπωρος συγγραφεὺς! οὐτινος τὰ μὲν λεγόμενα, πλείονα ὄντα οὐδενὸς τιμῶνται, ἡ δὲ σιωπὴ ἐκλαμβάνεται ὡς σπουδαῖον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ.²⁾ Πᾶς τις βεβαίως συνομολογήσει, ὅτι αἱ λέξεις ἐκεῖναι ἐν τῇ πρώτῃ καὶ ἀρχικῇ αὐτῶν σημασίᾳ δηλοῦσι μεταβολὴν τῆς διανοίας, τῆς γνώμης, τῆς βουλής. Ἀλλά, ἵνα μὴ μνημονεύσω τῶν θύραθεν συγγραφέων, τίς θὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἐν ταῖς Ἱεραῖς Γραφαῖς αἱ λέξεις: μετάνοια, μετανοεῖν καὶ μεταμέλεια, δηλοῦσι τὴν θλίψιν τῆς ψυχῆς ἢ μόνην ἢ συνάμα καὶ ταύτην; Ἄν δέ τις ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ τοιαύτη χρῆσις εἶναι ἄλλοτρία τοῦ μάρτυρος, τότε πῶς ἐρμηνευτέαι τοιαῦται ἐκφράσεις: μετανοεῖν ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, ἢ ἁμαρτήμασι, ἢ ἐφ' οἷς ἡμαρτον, καὶ ἄλλαι παραπλήσια,³⁾ ἢ πῶς θὰ ἐρμηνεύσῃ τις χωρίον, οἷον (Διαλ. κ. 141): μαρτύριον δὲ τούτου (τ.ε. τοῦ λογισθῆναι τὴν ἁμαρτίαν πᾶσι, πλὴν τῶν μετανοησάντων ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις), τὴν μίαν τοῦ Δαβὶδ... παράπτωσιν ἔχομεν, ἣτις τότε ἀφείθη, ὅτε οὕτως ἔκλαυσε καὶ ἐθρήνησεν, ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ τῷ τοιούτῳ ἀφεις πρὶν μετανοῆσαι οὐκ ἐδόθη, ἀλλ' ὅτι τοιαῦτα ἔκλαυσε καὶ ἔπραξεν ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς... πῶς οἱ ἀκάθαρτοι... ἐὰν μὴ θρηνησῶσι καὶ κόψωνται καὶ μετανοῆ-

σαι, ἐλπίδα ἔχειν δύνανται ὅτι οὐ μὴ λογίσηται αὐτοῖς κύριος ἁμαρτίαν; Εἰ μὴ τυχὸν ὁ Ἰουστίνος ἐφρόνει,*) ὅτι ὁ Δαυὶδ δίκην ὑποκριτοῦ ἐθρόνησε καὶ ἔκλαυσε. Οὐδαμῶς ὡς ἡλέξις πίστις παρ' αὐτῷ δηλοῖ καὶ τὴν πειθῶ καὶ τὴν πεποίθησιν (ἐμπιστοσύνην) οὕτω καὶ τὸ μετάρωια σημαίνει ἀμφοτέρω καὶ τὴν θλιψίν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῖς προσημαρτημένοις καὶ τὴν ἀσάλευτον θέλησιν τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς προτέρας πλάνης καὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν (μετατίθεσθαι, μεταβάλλειν).*) Ἡ πίστις γεννᾶται ἐκ τῆς ἀκοῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου ἔντεῦθεν γεννᾶται καὶ ἡ μετάνοια καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οὗτος συμβουλεύει τὴν ἀπόρριψιν τῆς πλάνης καὶ τὴν πρόσληψιν τῆς ἀληθείας, γεννᾶται ἡ πειθῶ καὶ ἡ ταύτη παρομαρτοῦσα πεποίθησις, ἐφ' ὅσον δὲ προτρέπεται τὸ ἀποδύσασθαι τὸ παλαιὸν καὶ τὸ ἐνδύσασθαι τὸν νέον ἄνθρωπον, γεννᾶται θλιψίς τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῇ προτέρα ἀθλιότητι καὶ σφοδρὰ ἔφρεσις τῆς νέας ζωῆς.**) Διὰ τῆς πίστεως ἐλευθεροῦται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς ἀσεβείας καὶ ἐπιτρέπει ἑαυτὴν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς μετανοίας ἀνακουρίζεται ἡ συνείδησις ἀπὸ τοῦ βάρους τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων καὶ ἀφοσιοῦται βίῳ εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν καὶ δι' ἐκείνης μὲν φωτίζεται ἡ διάνοια, διὰ ταύτης δὲ ἄρχεται ἡ ἐπανόρθωσις τῶν ἠθῶν ἀμφοτέρω, ἐνὶ ὀνόματι καλούμενα ἀναγέννησις, ἀνακαίνισις, ἐπιτελοῦνται ἐν τῷ Χριστιανικῷ βαπτίσματι. Ὡς δὲ τέλος ἡ πίστις καὶ ἡ μετάνοια ἐκ τῆς αὐτῆς ἐκφύονται ῥίζης, τῆς ἀκοῆς τῶν θείων ῥημάτων, οὕτω καὶ τὸν αὐτὸν δύνανται νὰ φέρωσι καρπὸν, τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἐν τῇ μελλούσῃ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ.†)

§ 30.

Εἶπον: δύνανται, διότι ἡ ἀναγέννησις ἐκείνη, καίτοι καθ' ἑαυτὴν ῥητὴ καὶ κῦρος ἔχουσα, ὅμως οὐδὲν ἐστὶ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς αἰωνίας σωτηρίας, ἂν μετὰ τὸν φωτισμὸν τῆς διανοίας καὶ τὴν ἀφρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἐπανέρχεται †) πάλιν ὁ ἄνθρωπος ἐξ οἰκείας ἁμαρτίας εἰς τὸν πρῶτον τρόπον τοῦ ζῆν διότι καὶ κατὰ τὴν περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως διδασκαλίαν τοῦ Ἰουστίνου οὐδεὶς ἀξιοῦται τῆς αἰωνίας σωτηρίας ἂν μὴ διὰ τῆς περὶ τὸν βίον χρηστότητος παράσχῃ †) ἑαυτὸν ἀξιὸν ταύτης ὡς λοιπὸν οὐδεμία ἐλπίς σωτηρίας, ἄνευ ἀναγεννήσεως καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ἢ ὅπερ ταῦτ' ἄνευ πίστεως καὶ μετανοίας οὕτω καὶ οὐδεὶς ἀπὸ τούτων καρπός, ἂν μὴ καὶ μετὰ ταῦτα ὁσίως καὶ καλῶς τις διάγῃ.†) Ἐντεῦθεν ἀνακύπτει ἄλλο ζήτημα: πότερον, δύναται ὁ ἀναγεννηθεὶς καὶ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν καθαρθεὶς μόνος ἄνευ τῆς θείας ἀρωγῆς, εἰ μὴ ἄρα ἐπόμενος τοῖς παραδείγμασι καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἢ ἄλλων, νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ παραγγέλματα τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἢ ἔχει ἀνάγκην θείας τιγὸς καὶ μυστικῆς, ὡς λέγουσι, ἀρωγῆς πρὸς ἐπίτευξιν τούτων; Ἐκεῖνο μὲν διατείνονται οἱ τὸν Ἰουστίνον διδάσκαλον τοῦ Πελαγίου ἀποφαινόμενοι, εἰς τὴν ἀποδοχὴν δ' ὅμως τοῦ δευτέρου πολλὰ εἰσὶ τὰ

πείθοντα· πρῶτον διδάσκει ὅτι οἱ πιστοὶ εἰσὶ βεβαπτισμένοι πνεύματι ἁγίῳ⁴⁾ δι' ἧς ῥήσεως τῶν ἱερῶν συγγραφέων οὐδὲν ἕτερον δύναται νὰ νοηθῆ ἢ ἡ παροχὴ τῶν δωρεῶν τοῦ ἁγίου πνεύματος· δεύτερον λέγεται, ὅτι μετὰ τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ παρέχονται παντοῖα τοῦ πνεύματος χαρίσματα τοῖς ἑαυτοῦ, ἐκάστῳ κατ' ἀξίαν⁵⁾ ὅτι δὲ αἱ δωρεαὶ αὗται δὲν εἶναι ἔκτακτα μόνον χαρίσματα ἀλλὰ καὶ ἠθικὰ τοιαῦτα δεικνύουσι τὰ δόματα ἢ τῆς εὐσεβείας ἢ φόβου Θεοῦ (Διαλ. 39 ὁ μὲν γὰρ λαμβάνει συνέσεως πνεῦμα, ὁ δὲ βουλή, ὁ δὲ ἰσχύος, ὁ δὲ ἰάσεως, ὁ δὲ προγνώσεως, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβου Θεοῦ)⁶⁾ τρίτον λέγονται οἱ Χριστιανοὶ ἰδίᾳ πεποικισμένοι δυνάμει εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν⁷⁾ τῶν ἀλληγοριῶν καὶ εἰκόνων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πρόσθετες τούτοις ὅτι ῥητῶς λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς λόγος ἐνοικεῖ εἰς τὰς ψυχὰς ὄλων, τῶν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ καθαρθέντων καὶ ἀγνισθέντων.⁸⁾ Τέλος βεβαιοῦται ταῦτα καὶ διασαφηνίζει τὸ ἐν μέρει ἤδη μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Διαλόγου (κ. 116)⁹⁾ τὸ ὁποῖον κρίνομεν ἀξίον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὅλον, ὡς κεφάλαιον καὶ περίληψιν οἶονεὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰουστίνου περὶ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ περὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν τοῖς Χριστιανοῖς: «οἷτινες (οἱ ἐπὶ τὸν Χριστὸν πιστεύοντες) ἐν πορνείαις καὶ ἀπλῶς πάσῃ ὑπαρᾶ πράξει ὑπάρχουσι διὰ τῆς παρὰ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χάριτος τὰ ὑπαρᾶ ἀεὶ πάντα ἃ ἠμυριέσμεθα κακὰ ἀπεδυσάμεθα· οἷς ὁ διάβολος ἐφέστηκεν ἀεὶ ἀντικείμενος καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἔλκειν πάντα βονλόμενος, καὶ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, τοῦτέστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἢ πεμφθεῖσα ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ¹⁰⁾ ἐπιτιμᾶ αὐτῷ καὶ ἀφίσταται ἀφ' ἡμῶν. Καὶ ὡσπερ ἀπὸ πυρὸς ἐξεσπασμένοι ἐσμέν, ἀπὸ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προτέρων καθαρισθέντες, ἀπὸ τῆς θλίψεως καὶ τῆς πυρώσεως ἦν πυροῦσιν ἡμᾶς ὅτε διάβολος καὶ οἱ ὑπηρέται αὐτοῦ πάντες, ἐξ ὧν καὶ πάλιν ἀποσπᾶ ἡμᾶς Ἰησοῦς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐνδύσαι¹¹⁾ ἡμᾶς τὰ ἡτοιμασμένα ἐνδύματα, ἐὰν πράξωμεν αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ὑπέσχετο καὶ αἰώνιον βασιλείαν προνοῆσαι ἐπήγγελλται». Ἐκ τῶν ἐν τέλει λεγομένων καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἰουστίνος δὲν ἀρνεῖται τὴν τῆς Θείας χάριτος ἀρωγὴν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνεργεῖαν, ἐλευθέρως ὅμως καὶ οἰκοθὲν κινουμένην.¹²⁾ Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄνω μνημονευθέντα χωρία καὶ ἡ συνήθεια τῶν Χριστιανῶν τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν θεῖαν βοήθειαν, ὅπως διάγωσι βίον εὐάρεστον τῷ Θεῷ καὶ ἀξίον¹³⁾ τοῦ Χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπολογητοῦ ἀπόδοσις εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἠθῶν καλυτέρων καὶ τοῦ καλοῦ πνεύματος τῆς Χριστιανικῆς πίστεως δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἰουστίνος τὴν Χριστιανικὴν ἠθικὴν ὑπελάμβανεν ὡς ψιλὴν διδασκαλίαν ἢ νόμον ὡς εἶναι οἱ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας γόμοι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι τοῦθ' ὅπερ οὐδαμῶς συνάδει πρὸς τοὺς σαφεῖς λόγους τοῦ φιλοσόφου· διότι ὅπερ αὐτὸς ἴδιον τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας λέγει οὐ μόνον τὸ φωτίζειν τὸν νοῦν ἀλλὰ καὶ θερμαίνειν καρδίαν¹⁴⁾ ἢ θά ἦσαν

κεναὶ λέξεις, εἰ μὴ ἐπίστευεν ἐκεῖνος ὅτι εἰς τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἄλλη τις ἐνώκει δύναμις ἢ ἡ τῶν λέξεων. Ἄλλ' ὅμως συμφώνως πρὸς τὴν ὄλην τοῦ Ἰουστίνου διδασκαλίαν ἀπαιτεῖται εἰδικὴ καὶ ἔσωτερικὴ δύναμις πρὸς τὸ εὐσεβῶς καὶ χρηστῶς ζῆν· διότι οὐδὲ τῆς ἀνθρωπίνης χρηστότητος πολέμοι εἶναι μόνον οἱ θύραθεν νόμοι ἢ τὰ διδάγματα ἢ τὰ φαῦλα παραδείγματα ἀλλὰ καὶ αἱ ἔσω αἴτε οἰκεῖαι αὐτῶν ὁρμαὶ καὶ αἱ παροτρύνσεις τῶν ἐλαυνόντων αὐτοὺς δαιμόνων¹⁵). Δὲν ἀντίκειται εἰς ταῦτα, ὅτι πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ ἔζησαν, ὡς λέγεται, καὶ μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων καὶ μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν ἀνθρώποι δίκαιοι· διότι οὐδαμοῦ εὑρηται εἰρημένον, ὅτι οὗτοι οἴκοθεν καὶ δι' ἑαυτῶν κατώρθωσαν ταῦτα ἄνευ τῆς θείας βοηθείας· πολλῶ μᾶλλον ἢ γνώμη ἐκείνη θὰ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου περὶ τοῦ Λόγου, ὅστις κυβερνῶν τὰ ἀνθρώπινα διηύθυνεν αὐτὰ βαθμηδὸν ὥστε ἀπὸ μικροῦ ἐντελῶς προαγόμενα καὶ τελειούμενα νὰ τύχωσι τῆς πληρώσεως διὰ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ. Ἡ μυστικὴ οἶονεὶ δύναμις ἣν νομίζομεν ἐνισχύουσαν τοὺς Χριστιανούς, ἢ αὕτη πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐνίσχυε καὶ τοὺς πρὸ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐν ἐλάσσονι βαθμῶ, τῆς θείας δυνάμεως ἐξ ὀλοκλήρου εἰς μόνους τοὺς Χριστιανούς ἐνοικούσης καὶ βοηθούσης αὐτοὺς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν θείων ἐντολῶν καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς αἰωνίου σωτηρίας κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλὰ περὶ τούτου ὁ λόγος ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ τ. ε. περὶ τῆς αἰωνίας τύχης τῶν θνητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΤΥΧΗ ΑΙΩΝΙΑ

§ 31.

Τὸ ὑπολειπόμενον πρὸς διαπραγμάτευσιν ζήτημα εἶναι τὸ τέλος καὶ ἡ κατακλείς καὶ τῆς ἡμετέρας πραγματείας καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰουστίνου. Καὶ κατὰ πρῶτον ὑπομνηστὴν ἐκεῖνο, οὗ ἐν ἀρχῇ διὰ βραχέων ἠψάμην, ὅτι δηλ. κατὰ τὸν Ἰουστίνον τὰ πάντα ἐδημιουργήθησαν χάριν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐγένετο καὶ πρὸς τοῦτο δι' ὅλων τῶν ἱκανοτήτων ἐπροικίσθη, ὅπως διὰ τῆς γνώσεως καὶ μιμήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιτύχη τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ὁ Ἰουστίνος δέχεται, καίτοι δὲν λέγει τοῦτο δητῶς, ὅτι ἡ τῆς εὐδαιμονίας ἔφεσις εἶναι ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ· διότι ὁμιλεῖ περὶ τούτου ὡς περὶ πράγματος ὁμολογημένου καὶ ἀνεπιδέκτου ἀμφισβητήσεως.¹⁾ Οὔτε ἡ ἐπιγείος εὐδαιμονία εἶναι τι, καίπερ τοιαύτη δοκοῦσα, οὔτε ἡ τοῖς ἀνθρώποις τοῦ αἵωνος τούτου δοκοῦσα συμφορὰ καὶ δυστυχία νομιστέα τοιαύτη· οὐδετέρα τούτων ἐν τῷ ἐπιγείῳ τούτῳ βίῳ ἐπέροχεται κατ' ἀξίαν· ἀλλ' ὡς τὰ παλλὰ οἱ δίκαιοι καὶ ὅσοι τῇ ἐπηρείᾳ τῶν κακῶν

δαιμόνων πολλάς ὑφίστανται ταλαιπωρίας καὶ κακώσεις, ἐν ᾧ οἱ ἄδικοι καὶ ἀσεβεῖς ἐντροφῶσιν ἐν ἀξιώμασι καὶ ἡδοναῖς.²⁾ Ἄλλ' ἢ δυσαρμονία καὶ διαφωνία τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἀμοιβῆς δὲν θὰ εἶναι αἰωνία ὅπως οὐδὲ ἡ μορφή τοῦ κόσμου παραμένει ἡ αὐτή. Τῶν μὲν φαύλων ἡ βασιλεία τερματίζεται ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, τῶν δὲ δικαίων ἀρχεται ἀπὸ τοῦ μέλλοντος καὶ προσεχοῦς καὶ ταύτης οὐκ ἔσται τέλος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐπίφθονος ἡ βραχυχρόνιος καὶ ἐπίγειος εὐδαιμονία ἐκείνη ἣτις θὰ μεταπέση εἰς αἰωνίαν δυστυχίαν. Ὅθεν αἰρετωτέρα ἢ πρόσκαιρος τῶν εὐσεβῶν δυστυχία, ἐξ ἧς θὰ ἐξανθήσῃ ἡ οὐρανία καὶ ἀτέρμων εὐδαιμονία,³⁾ καὶ ἦν τις ζῆ ἐν ἐπικοινωνίᾳ καὶ ἀναστροφῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ⁴⁾ ἀθάνατος, ἀφθαρτος, ἀπαθής, ἀτιμώρητος καὶ ἄλυπος.⁵⁾ Αὕτη δὲ διὰ τοῦτο λέγεται καὶ αἰωνία σωτηρία⁶⁾ καὶ ἀντιτίθεται τῇ οἰκτροῦ τῶν ἀσεβῶν θέσει τοῦ αἰωνίου θανάτου⁷⁾ καὶ τῆς αἰωνίας καταδίκης καὶ τιμωρίας ἐν πυρὶ ἀσβέστῳ⁸⁾ μακρὰν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν κοινωνίᾳ τῶν κακῶν δαιμόνων.⁹⁾ Ἡ μέλλουσα λοιπὸν τύχη τῶν ἀνθρώπων ἔσται τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἧς ἄξιον ἑαυτὸν κατέστησέ τις ἐν τῷ βίῳ χρώμενος ἢ καταχρώμενος ταῖς θείαις δωρεαῖς καὶ ταῖς οἰκείαις δυνάμεσι. Ὡς δὲ ὑπ' οὐδεμιᾶς τῆς Μοίρας ἀνάγκης περιορίζονται αἱ βουλήσεις ἡμῶν καὶ πράξεις οὕτω καὶ ὑπ' οὐδεμιᾶς κρίσεως τοῦ Θεοῦ προορίζεται ἡ αἰωνία ἡμῶν τύχη. Ἐκαστος εἶναι δημιουργὸς τῆς τύχης αὐτοῦ.¹¹⁾ Εἰς τὴν διδασκαλίαν δὲ ταύτην περὶ ἀνταποδόσεως τοσαύτην ἀπονέμει σημασίαν ὁ Ἰουστίνος, ὥστε φρονεῖ ὅτι ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἢ τε τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ διάκρισις καὶ ἢ περὶ τῆς θείας εἴτε δικαιοσύνης εἴτε προνοίας εἴτε ὑπάρξεως δόξα.¹²⁾ Σπουδαίαν ὡσαύτως ταύτην θεωρεῖ καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν ἀνθρώπων ἡθῶν. Ἐάν, λέγει, ἦσαν ταῦτα εἰς ὅλους γνωστὰ τότε οὐδεὶς θὰ προέκρινεν ἐπὶ βραχὺ τὴν κακίαν γινώσκων ὅτι θὰ πορευθῆ εἰς αἰωνίαν καταδίκην, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ θὰ ἐκράτει ἑαυτοῦ καὶ πᾶση θὰ ἐξωπλίζετο ἀρετῇ ὅπως ἐπιτύχῃ τῶν ἐπηγγελμένων παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν καὶ ἀποφύγῃ τὴν τιμωρίαν· τὴν μὲν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην καὶ ἐπαγούρνειαν δύναται ἡ κακία νὰ διαλάθῃ οὐδέποτε ὅμως τὴν θείαν. Ὁ Ἰουστίνος πολλάκις ἐπαναλαμβάνει τὴν διδασκαλίαν ταύτην κέντρῳ οἶονεὶ δραστικῶν χρώμενος ταύτῃ ὅπως τοὺς μὲν Χριστιανούς πληρώσῃ τῆς σπουδῆς καὶ ἐπιθυμίας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας τοὺς δὲ Ἐθνικοὺς ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς κακίας τὰς ἀδικίας.¹⁴⁾ Ἐνίοτε δὲ, μάλιστα ἐν ταῖς Ἀπολογίαις, οὕτω φαίνεται διαπραγματευόμενος περὶ τούτων ὥσει ἐν τούτοις συνεκεφαλαιοῦτο πᾶσα ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία¹⁵⁾ Ἄλλὰ τοιαῦτα χωρία, ὡς νομίζω, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐκ τοῦ ζήλου τοῦ φιλοσόφου τοῦ νὰ ὑπεραμυνθῆ τῆς ἀθωότητος τῶν Χριστιανῶν, οὐδὲ συμφωνῶ τῷ Engelhardt πλείω τοῦ ἐπιτρεπομένου ἐντεῦθεν συνάγοντι¹⁶⁾.